

"НОВА ОБРЯДОВІСТЬ" НА ВОЛИНІ В 1960 – 80-х роках

У статті досліджується процес впровадження "нової радянської обрядовості" та її вплив на традиційні релігійні обряди і звичаї у селах Волині у 1960 – 1980 рр.

Ключові слова: "нова радянська обрядовість", традиційні звичаї, культура, Волинь.

У процесі розвитку суспільства людина завжди дотримувалась певних традицій, звичаїв, норм і правил поведінки, які регулювали її взаємовідносини в усіх сферах суспільного, родинного та особистого життя. Будь-який обряд вимагає специфічного оформлення, тобто спеціальної системи умовних, символічних дій, які з однієї сторони, відбивають основну ідею свята, а з іншої – виражають людські почуття і переживання. Свята і обряди сприяють закріпленню і передачі історичного досвіду, соціальних ідеалів, моральних норм, світоглядних уявлень, тобто є важливими факторами виховання.

Після входження Волині до складу Української РСР почалося "становлення і утвердження радянських традицій, свят і обрядів". Вони безпосередньо пов'язані з відповідним рівнем політичного, економічного та культурного будівництва та мають певні етапи формування. На першому етапі (1939 – кінець 1950-х рр.) відбувалось становлення загальнодержавних свят і обрядів, а на другому (від початку 1960-х рр.) почалось їх впровадження в життя та побут населення.

У лютому 1940 року в обласному центрі Волині почав роботу орган запису актів громадянського стану (ЗАГС)¹. Наступним кроком у розвитку обрядового оформлення важливих подій в житті людини було втілення в життя Указу Президії Верховної Ради УРСР від 16 квітня 1940 року "Про реєстрацію актів громадянського стану у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР" і постанови від 17 квітня 1940 року "Про організацію ЗАГСів..."². Відповідно до цих постанов з 5 травня 1940 року реєстрація всіх актів громадянського стану запроваджувалася повсюдно на даній території тільки в органах ЗАГСу. Із запровадженням обов'язкової громадянської метрикації релігійні обряди – вінчання, хрещення та церковне поховання – втратили будь-яку юридичну силу і стали приватною справою людини. Це привело до поступової руйнації традиційної обрядовості, тісно пов'язаної з церквою.

Основною метою "впровадження в життя нових обрядів і звичаїв" було зменшення релігійної обрядовості³. При виконках створювались комісії по впровадженню в життя та побут громадянських обрядів⁴. За новими обрядами проводилась реєстрація новонароджених, одружень, проводів до армії, проводів на пенсію та ін. Так, у Горохівському районі в 1971 р. таких весіль було проведено 434, проводів до армії – 148, проводів на пенсію – 24 та 64 реєстрації новонароджених. Тільки в с. Угринів влаштовано 17 комсомольських весіль. Крім того, в 23 селах організовано свято Врожаю, у 20 селах – вечори Золотої Осені. Для проведення цих заходів облаштовувалися спеціальні кімнати, але в більшості сіл нові свята і обряди відбувалися в приміщеннях будинків культури і клубів. До проведення урочистостей залучалися духові оркестри та колективи художньої самодіяльності. До нових умов життя прагнули пристосувати і традиційні календарні свята. На противагу Різду був запроваджений Новий рік, Масляній – свято Зими, Трійці – свято Зеленого колосу⁵.

Певні зміни намагалися внести і в традиційний обряд поховання для чого в селах будувалися ритуальні майданчики. У Горохівському районі в 1981 році діяло 8 таких споруд: у селах Сенкевичівка, Звиняче, Мирне, Перемиль, Піски, Пустомити, Рачин, Сільце. В стані будівництва

ритуальні майданчики знаходились у Берестечку, Колодежах, Холоневі, Ощеві, Жабче. У с. Старостав як будинок громадської панахиди використовувалась знята з реєстрації культова споруда, розміщена на кладовищі. Реконструкція культової споруди під будинок громадської панахиди здійснювалась у селах Пірванче та Смолява. В 14 сільських радах були ритуальні покривала⁶.

З метою витіснення "релігійних звичок", пов'язаних з вшануванням померлих, Виконком обласної ради у 1963 році розіслав всім райвиконкомам спеціальний лист, в якому рекомендував силами громадськості провести в порядок кладовища і 9 – 10 травня організувати похоронні мітинги, перетворивши ці дні в дні пам'яті не тільки воїнів, але й всіх померлих⁷.

Отже, в цей період відбувалася корінна ломка традиції "релігійного оформлення" важливих подій особистого життя людини і юридичне запровадження реєстрації їх державними органами. Зокрема, в інформації Горохівського райвиконкому за 1981 рік відзначається, що в усіх радах району створені кімнати обрядовості. В порівнянні з попередніми роками значно зросла кількість урочистих реєстрацій народжень, одружень, смертей. Так, якщо в 1978 році урочисто проведено 259 реєстрацій новонароджених, 457 одружень і 115 похоронів, то в 1981 році ці цифри відповідно склали: 637, 534 і 292⁸ (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Кількість проведених реєстрацій новонароджених, одружень і похоронів (в т.ч. урочисто) у Горохівському районі в 1978 – 1981 рр.⁹

Рік		Зорини	Одруження	Похорони	
1978	всього	904	556	963	
	урочисто	259	457	115	
1979	всього	888	590	883	
	урочисто	623	521	214	
1980	всього	898	413	883	
	урочисто	670	364	219	
1981	всього	866	582	880	
	урочисто	637	534	292	
Разом за 4 роки	всього	3556	2141	3609	
	урочисто	к-сть	2189	1876	840
		%	62%	88%	23%
Динаміка (+ -)	всього	к-сть	-38	+26	-83
		%	-4%	+5%	-7%
	урочисто	к-сть	+378	+77	+177
		%	+146%	+14%	+154%

У 1981 році у Горохівському районі найбільше хрещень було в церквах сіл Цегів – 48, Підбереззя – 42, Піски – 32, Бужани – 32. Основною причиною, яка спонукала людей звертатись до церкви хрестити дітей, була сила традицій. Немаловажним фактором було й материнське почуття страху за долю своєї дитини. Адже в народі вірили, що Бог опікується лише похрещеними дітьми. Тому дітей, особливо на Поліссі, намагалися похрестити практично в кожній родині. Часто обряд хрещення проводили таємно, в нічний час, свідченням чому є польові записи і архівні матеріали. Щоб уникнути покарань за церковне хрещення дітей окремі родини здійснювали обряд в інших районах і навіть областях. Так у 1981 році в церквах Горохівського району було похрещено 13 дітей з інших районів, і 6 – з інших областей¹⁰.

Досить високим залишався відсоток церковних поховань. Обряд поховання зачіпає глибокі почуття. Це як остання данина людині за її діяльність впововж всього життя. Тому родичі

померлого намагалися віддати всі можливі почесні покійнику. Досить стійким було переконання, що поховання за релігійним ритуалом створює умови для пропуску покійника у "вічне райське життя". В кінці 1960-х – початку 70-х рр. за церковним обрядом хоронили 69 – 72 % померлих (Таблиця 2).

Таблиця 2.
"Релігійна обрядовість" у Волинській області в 1968 – 1972 рр.¹¹

Обряди		Рік				
		1968	1969	1970	1971	1972
Зареєстровано в органах ЗАГСу	народжень	17150	16678	17589	17626	17712
	одружень	7814	8514	8637	9013	8470
	померлих	7271	7944	8089	8026	8391
Проведено релігійних обрядів (к-сть і % до зареєстрованих в ЗАГСі)	хрещень	12610	12718	12717	12004	11838
		73%	76%	72%	68%	66%
	вінчань	579	728	801	820	755
		7%	8%	9%	9%	8,8%
	похоронів	5265	5690	5692	5571	5930
		72%	71%	70%	69%	70%

Зважаючи на те, що статистичні матеріали відображали загальний стан "релігійної обрядовості", варто відзначити, що в селах вона була значно вищою, ніж у містах. В Іваничівському районі у 1977 р. за церковним обрядом було поховано 89,9 % померлих (401 із 446 осіб), а в 1978 р. – 93,6 % (457 із 488 осіб). Високий показник поховань за церковним обрядом в 1980 р. зареєстрований в селах Маневицького району: с. Старосілля – 75, Оконськ – 67, Троянівка – 47, Матейки – 36. В окремих селах релігійні поховання склали 100 % свідченням чому є дані з сіл Горохівського району: с. Бужани – 26 з 26, Колодежі – 21 з 23, Угринів – 25 із 25¹².

У 1970 – 80-х рр. високим залишався і відсоток церковних шлюбів. В офіційних звітах відзначалося, що "впровадження безрелігійної обрядовості" відбувається дуже повільно". У першій половині 1970-х років найбільше вінчань було в Ратнівському, Камінь-Каширському і Старовижівському районах (Таблиця 3), тобто в північних (поліських) районах Волинської області, де "релігійна обрядовість" була значно вищою, ніж в центральних і південних.

Таблиця 3.
Обряд вінчання в Ратнівському, Камінь-Каширському, Старовижівському і Ківерцівському районах у першій половині 1970-х рр. (у %) ¹³

Район	1970	1971	1972	1973	1974	1 полов. 1975
Ратнівський	31	27	32	26,7	18	20,7
Камінь-Каширський	20	20,3	20	16,6	16	20,4
Старовижівський	15	18	19	14,8	14	16,5
Ківерцівський	12	14,2	17	10,3	6,3	7,2

Загалом релігійна обрядовість хоч і мала незначну тенденцію до спаду (Таблиця 2), проте залишалася досить високою. Крім того, статистичні дані не завжди відображали реальну картину. Часто статистичні дані підтасовувалися під вигідні цифри і відсотки. Так, у 1974 році уповноважений у справах релігій Волинської області, аналізуючи стан щомісячної звітності районів про релігійну обрядовість відзначав, що у Ковельському районі за підсумками

помісячних звітів за перше півріччя проведено 162 хрещення, 5 вінчань і 140 похоронів, а в сумарному звіті за перше півріччя зазначені зовсім інші дані: 104 хрещення, 1 вінчання і 71 похорон, тобто приховано 58 хрещень, 4 вінчання і 69 похоронів¹⁴.

В окремих селах взагалі не проводились нові обряди, або відбувались формально. Прикладом цього є ситуація у Нуйнівській, Сошичненській сільських радах Камінь-Каширського району, Липнівській, Покащівській – Ківерцівського, Ясенівській, Береській, Щуринській Рожищенського, Мишівській Іваничівського, Скірченській Горохівського районів, де протягом 1971 – 1975 рр. не було урочисто проведено жодного обряду зорин. В довідці про релігійну обрядовість в області відзначалось, що комісії по впровадженню нових обрядів при виконкомів "працюють на папері". Своїх дітей і внуків хрестили навіть голови сільських рад, секретарі комсомольських організацій колгоспів. Були випадки, коли хрещення дітей здійснювали вдома¹⁵.

Незважаючи на заборони, а подекуди і покарання, значна частина мешканців Волині продовжували відзначати і давні народні свята – Великдень, Різдво, Водохрещення, Трійцю та ін.. Як зазначалося у звіті уповноваженого Ради у справах релігії по Волинській області, однією з основних причин високої релігійної обрядовості є те, що ці обряди дуже глибоко увійшли в життя і побут населення краю¹⁶.

Найбільш масовим релігійним святом був Великдень. Інформацію про його святкування подавали у Ради у справах релігій при Раді міністрів СРСР¹⁷. За даними Ради у справах релігії в 1979 році у Волинській області освячувало паску біля 20 тисяч осіб. Крім того, в церквах і біля них були присутні більше 10 тисяч осіб зацікавлених і частина молоді¹⁸. Ці дані, на нашу думку, є дуже применшеними, адже, згідно з польовими матеріалами, кожна родина на Великдень прагнула освятити традиційний пасхальний набір продуктів (паску, ковбасу, яйця, сир та ін.)¹⁹. Тим більше, що за тією ж офіційною статистикою у 1980 році лише у церквах Горохівського району було біля 7 тис. громадян та біля 400 осіб молоді і 50 учнів у дворах церков²⁰.

Великдень намагалися святкувати не тільки в офіційно діючих церквах, а навіть і в закритих, знятих з реєстрації. 1977 року така служба була проведена в церкві с. Кульчин Ківерцівського району, її відслужив старий священик Квятковський, який "незважаючи на неодноразові попередження з боку органів влади і уповноваженого Ради, продовжує зрідка проводити службу в цій церкві"²¹.

Значна кількість присутніх в церквах Горохівщини були з Іваничівського, Локачинського, Луцького районів, а також з сусідніх Львівської та Рівненської областей²². Представники сільської і міської інтелігенції, які боялись адміністративних покарань за здійснення релігійних обрядів і відвідування церков, часто виїжджали освячувати паску в інші села, райони і навіть області, щоб не бути поміченими членами спеціальних комісій, які направлялися в церкви у Великодню ніч. Так, в інформації Ради у справах релігії при РМ УРСР про святкування Великодня на території Волинської області у 1979 році відзначалося, що в усі населені пункти, де були релігійні об'єднання, направлені члени міських і районних комісій співдій за наглядом законодавства про релігійні культу, радянський і комсомольський актив, виділені наряди міліції, дружинників²³.

Певне побутування на Волині, незважаючи на заборони, мав давній народний звичай розпалювання молоддю великодніх вогнищ ("Одіяній") біля церков. У 1977 році названі обрядові дії були зафіксовані у селах Низкиничі Іваничівського, Заболоття Ратнівського, Гнідава Луцького, Вільхівка, Перемиль, Цегів Горохівського, Селець Володимир-Волинського районів та ін.²⁴. У 1979 році великодні багаття палили у селах Лудин і Суходоли Володимир-Волинського, Жидичин Ківерцівського, Мельниця Ковельського районів²⁵. Поведінка молоді, яка брала участь у запалюванні вогнищ, обговорювалася у виробничих колективах, школах та в дитячій кімнаті міліції²⁶.

Якщо здійсненню окремих обрядів можна було перешкодити, заборонити, то весняний звичай поминання померлих – Проводи (через тиждень після Великодня) – стійко тримався і проводився в усіх населених пунктах Волині. В цей день всі намагалися відвідати кладовище (могилки). Обов'язково влаштовували спільні родинні трапези біля могил і "христоскались з померлими" (стукали яйцем об хрест на могилі, промовляючи "Христос Воскрес, Воїстину Воскрес" і клали яйце на могилі)²⁷. А от панахиди на кладовищах, коли священики виходили з

своїм причтом і читали літію над могилами померлих, на початок 1970-х років були практично витіснені. Однак у 1975 році в окремих населених пунктах Любомльського, Горохівського, Володимир-Волинського, Турійського районів встановлені порядки були порушені. Так, настоятель Володимир-Волинського Успенського собору Саковський М.О. відправляв панахиду 9 травня на кладовищі, де зібралося багато людей. У с. Хворостів Любомльського району священник Шум Г.Г., разом з церковним активом організували на кладовищі похід із церковними хоругвами і співом релігійних псалом. Проводи відбулися і в селі Зачернеччя того ж району. У с. Луків Турійського району така панахида пройшла з дозволу голови селищної ради Коломійця І.Г. А священник Миколаївської церкви із с. Колодежі Горохівського району Халімонов С.Д., теж ніби-то з дозволу голови сільської ради, служив панахиду на кладовищі і окремі літії на могилах за що брав по 1 крб., вручаючи віруючим марки Товариства охорони пам'ятників історії і культури²⁸.

В досліджуваний період в усіх селах Волині зберігалися давні звичаї колядування, щедрування, посівання, а в окремих районах з колядками і щедрівками по селах ходили церковні хори²⁹.

Кількість людей, які відвідували церкву у дні великих релігійних свят, постійно зменшувалась, однак залишалася досить високою. Наприклад, в с. Смолигів Луцького району у 1981 р., згідно з офіційною статистикою, лише 97 сімей із 340 взагалі не відвідували церкву, не відзначали релігійних свят, на Великдень не пекли паски, на Різдво не варили куті, на Трійцю не оздоблювали житла зеленню. В с. Буяни таких сімей було 184 із 514³⁰.

Про відданість населення Волині давнім традиціям свідчить і той факт, що на початку 1970-х років в область було ввезено, за неповними даними, близько 1440 саморобних ікон із Хмельницької області, переважна кількість яких була реалізована серед населення і освячена в храмах с. Зимне Володимир-Волинського району, смт. Турійська, міст Ковеля і Луцька. Частина ікон була вилучена органами місцевої влади³¹.

Тенденцію до збереження релігійної обрядовості на Волині можна простежити і з доходів церкви від проведення обрядів хрещень, вінчань і поховань. У 1966 році за поминання померлих родичів і молитви за здоров'я надійшло 94358 руб., у 1967 – 101348, 1968 – 109339, 1969 – 125238, 1970 – 120302, 1971 – 129661, 1972 – 133374 руб. Таким чином, за сім названих років за здійснення цих обрядів отримано 813620 руб. А від проведення релігійних обрядів (хрещення, вінчання і поховання) у 1972 році надійшло 349386 руб.³²

Як бачимо, становлення "нової радянської обрядовості" на Волині відбувалось дуже повільно. Як свідчать архівні матеріали, більшість мешканців області продовжували дотримуватись традиційних звичаїв та обрядів. Незважаючи на те, що згідно з статистичними даними спостерігалась незначна тенденція до зменшення релігійної обрядовості, навіть в офіційних звітах уповноваженого у справах релігії відзначалося, що ці дані були часто підтасовані. Слід відзначити, що і "нова радянська обрядовість" базувалася на елементах давніх звичаїв та обрядів і використанні традиційних святкових атрибутів: вишиті рушники, коровай, хліб-сіль, обжинковий сніп, рослини та ін.

¹ Радянська Волинь. – 1940. – 13 лютого.

² Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР 1917 – 1941 рр. – Т. 1. – К., 1963. – С. 705 – 707.

³ Державний архів Волинської області (Далі – ДАВО). – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 201. – Арк. 29.

⁴ ДАВО. – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 174. – Арк. 5, 6.

⁵ Там само. – Ф. Р-592. – Оп. 1. – Спр. 935. – Арк. 1 – 2, 17.

⁶ Там само. – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 12 – 13.

⁷ Там само – Спр. 103. – Арк. 68.

⁸ Там само. – Спр. 227. – Арк. 8.

⁹ Складено за: ДАВО. – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 9.

¹⁰ Записано автором від Панасюк Валентини Іванівни, 1937 р.н. в с. Світязь Шацького району Волинської області у 2004 р.; ДАВО. – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 174. – Арк. 26; Спр. 227. – Арк. 12; Оп. 3. – Спр. 39. – Арк. 7.

- ¹¹ Складено за: ДАВО. – Ф. Р-393. – Оп. 3. – Спр. 39. – Арк. 7.
- ¹² ДАВО. – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 201. – Арк. 12; Спр. 225. – Арк. 22; Спр. 227. – Арк. 12.
- ¹³ Там само. – Оп. 3. – Спр. 174. – Арк. 35.
- ¹⁴ Там само. – Оп. 2. – Спр. 164. – Арк. 6.
- ¹⁵ Там само. – Спр. 164. – Арк. 6 – 7.
- ¹⁶ Там само. – Спр. 129. – Арк. 7.
- ¹⁷ Там само. – Спр. 189. – Арк. 8 – 10.
- ¹⁸ Там само. – Спр. 205. – Арк. 7.
- ¹⁹ Записано автором від Кліманової Галини Григорівни, 1940 р.н. в с. Михлин Горохівського району Волинської області у 2005 р.
- ²⁰ ДАВО. – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 9.
- ²¹ Там само. – Спр. 189. – Арк. 9.
- ²² Там само. – Арк. 9.
- ²³ Там само. – Спр. 205. – Арк. 6.
- ²⁴ Там само. – Спр. 189. – Арк. 9.
- ²⁵ Там само. – Арк. 7.
- ²⁶ Там само. – Спр. 227. – Арк. 9.
- ²⁷ Записано автором від Кліманова Олексія Федоровича, 1938 р.н. в с. Михлин Горохівського району Волинської області у 2005 р.
- ²⁸ ДАВО. – Ф. Р-393. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 21.
- ²⁹ Там само. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 55.
- ³⁰ Там само. – Спр. 39. – Арк. 21.
- ³¹ Там само. – Спр. 40. – Арк. 56.
- ³² Там само. – Спр. 39. – Арк. 8 – 9.

В статье исследуется процесс введения "новой советской обрядности" и ее влияние на традиционные религиозные обряды и обычаи в селах Волыни в 1960 – 1980 гг.

Ключевые слова: "новая советская обрядность", традиционные обычаи, культура, Волынь.

The article investigates the process of realizing of "new soviet ceremonies" and the influence of this process on the traditional religious ceremonies and the traditions in Volyn' villages in 1960 – 1980s.

Key words: "new soviet ceremonies", culture, traditional ceremonies, Volyn'.